

XIV skyrius

Profesinės sąjungos

prof. dr. DARIJUS BEINORAVIČIUS
prof. dr. EGLĖ BILEVIČIŪTĖ
prof. dr. MILDA VAINIUTĖ

XIV SKYRIAUS TURINYS

1. Profesinių sąjungų susikūrimas ir raida Lietuvoje	407
2. Profesinių sąjungų samprata, funkcijos, veiklos principai ir kompetencija	408
3. Profesinių sąjungų steigimo ir pasibaigimo (išregistravimo) tvarka	412

1. Profesinių sąjungų susikūrimas ir raida Lietuvoje

Profesinė sąjunga – tai visuomeninis darinys, viena iš asociacijų rūšių, istoriškai susiformavusi darbuotojų susivienijimo forma, kurios pagrindiniai uždaviniai įgyvendinami atliekant esmines jos funkcijas: darbuotojų teisių, interesų atstovavimą ir gynimą darbo teisinių santykių srityje. Apie išskirtinę profesinių sąjungų reikšmę visuomenėje liudija tai, kad profesinės sąjungos įtvirtinamos daugelio šalių, tarp jų – ir Lietuvos konstitucijose.

Profesinės sąjungos pasaulyje pradėjo steigtis XVIII a. viduryje: pirmoji pasaulyje profesinė sąjunga įkurta Anglijoje 1720 m. Lietuvoje pirmoji (kurpių) profesinė sąjunga įkurta 1892 m., o 1902 m. Lietuvoje jau veikė kurpių, odininkų, siuvėjų, stalių, plytininkų, duonkepių ir kitos darbininkų sąjungos. Dauguma jų veikė nelegaliai, jas visai varžė caro režimas, ir tik 1906 m. kovo 4 d. įstatymu profesinės sąjungos buvo legalizuotos. Profesinių sąjungų atsiradimo laikotarpiu dažniausiai tam tikrą darbininkų organizuotumą rodė tik streikai. Be streikų organizavimo, vienas iš pagrindinių profesinių sąjungų veiklos, siekiant pagerinti darbuotojų darbo sąlygas, būdų buvo kolektyvinės derybos dėl kolektyvinės sutarties pasirašymo.

XX a. pradžioje profesinės sąjungos pradėjo vienytis teritoriniu principu – steigėsi Vilniaus, Klaipėdos krašto profesinės sąjungos, pagal nacionalinius požymius – žydų, lenkų darbininkų profesinės sąjungos, pagal religinę, politinę pakraipą – socialdemokratinės ir krikščioniškosios profesinės sąjungos. Po Pirmojo pasaulinio karo nepriklausomoje Lietuvos valstybėje darbininkai jau aktyviau vienijosi į profesines sąjungas. Deja, nuo 1921 m. profesinės sąjungos pradėjo silpnėti, po 1926 m. gruodžio perversmo tautininkams valdant Lietuvą profesinių sąjungų veiklą imta varžyti, o 1932 m. jos buvo beveik uždraustos. Liko tik valdančiajam režimui lojali Darbo federacija. 1918–1938 m. Lietuvos valstybės konstitucijose nebuvo normų, skirtų profesinių sąjungų institutui. Tai galima paaiškinti tuo, kad buvo laiduojama piliėčių draugijų ir sąjungų laisvė (1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos 18 str., 1938 m. Lietuvos Konstitucijos 25 str.)⁹¹⁰. 1940 m. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, valstybei ėmė vadovauti komunistų partija, taigi profesinės sąjungos buvo suvalstybintos ir laikomos tuo metu valstybės politinės sistemos dalimi.

1990 m. kovo 11 d. atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę profesinėms sąjungoms buvo suteiktas jų paskirtį atitinkantis teisinis statusas. Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 6 straipsnyje buvo skelbiama, kad profesinės sąjungos, kaip ir kitos šiame straipsnyje nurodytos organizacijos, judėjimai ir draugijos, „sutinkamai su savo įstatų bei programų uždaviniais dalyvauja tvarkant valstybinius ir visuomeninius reikalus, sprendžiant politinius, ūkinius ir socialinius klausimus“⁹¹¹. Tai reiškė profesinių sąjungų funkcijų įvardijimą, tiesioginį konstitucinės kompetencijos dalyvauti tvarkant visuomeninius reikalus įtvirtinimą. 1991 m. lapkričio 21 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos profesinių sąjungų įstatymas (toliau – PSĮ)⁹¹². Tai galima laikyti profesinių sąjungų institucionalizavimo pradžia. 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 50 straipsnyje buvo nustatyta: „Profesinės sąjungos kuriasi laisvai ir savarankiškai. Jos gina

⁹¹⁰ Valančius, K. L. *Lietuvos valstybės konstitucijos*. Vilnius: UAB Ekonomikos mokymo centras, 2001, p. 26, 44.

⁹¹¹ *Ibid.*, p. 124; *Lietuvos aidas*, 1990-03-16, Nr. 11-0.

⁹¹² Lietuvos Respublikos profesinių sąjungų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 34-933 (Paskutinė PSĮ redakcija nuo 2013-06-28, Nr. XII-364, 2013-06-13, Žin., 2013, Nr. 68-3405).

darbuotojų profesines, ekonomines bei socialines teises bei interesus. Visos profesinės sąjungos turi lygias teises“. Taip profesinėms sąjungoms buvo suteikta tikrosios jų paskirties – darbuotojų profesinių, ekonominių ir socialinių teisių bei interesų gynėjo – funkcija.

2. Profesinių sąjungų samprata, funkcijos, veiklos principai ir kompetencija

Profesinė sąjunga gali būti apibrėžiama kaip darbuotojų ir kitų asmenų, kuriems įstatymas numato teisę jungtis į profesines sąjungas, savanoriška, savarankiška ir savaveiksmė organizacija, ginanti jų darbo, profesines, socialines ir ekonomines teises bei interesus ir jiems atstovaujanti.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 straipsnis piliečiams garantuoja teisę laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ir asociacijas, jei jų tikslai bei veikla neprieštarauja Konstitucijai ir įstatymams. Konstitucijos 50 straipsnis detalizuoja 35 straipsnio nuostatą ir nustato vienos iš asociacijų – profesinės sąjungos – teisinį statusą. Šis straipsnis numato profesinių sąjungų teisę laisvai kurtis ir veikti savarankiškai, taip pat pagrindinę profesinių sąjungų misiją ir pareigą – ginti darbuotojų profesines, ekonomines, socialines teises ir interesus. Taigi šiame straipsnyje yra suformuluoti pagrindiniai profesinių sąjungų statuso ir veiklos principai, nurodytos profesinių sąjungų funkcijos. Pagrindinė profesinių sąjungų steigimo prielaida yra Konstitucijoje ir kituose šalies įstatymuose darbuotojams numatytų garantijų – teisės į saugias ir sveikas darbo sąlygas, teisės į teisingą apmokėjimą už darbą, teisės į socialinę apsaugą ir kitų teisių bei garantijų – užtikrinimas, kuris veiksmingiausiai gali būti įgyvendinamas darbuotojams susivienijus į organizaciją.

Valstybėse, kurių ūkis grindžiamas laisva rinka, taip pat ir Lietuvoje, galima nurodyti esant tris viena su kitomis glaudžiai susijusias pagrindines profesinių sąjungų funkcijas: apsauginę, kontrolinę ir reprezentacinę. Apsauginė profesinių sąjungų funkcija – tai darbuotojų teisių ir interesų gynimas esant individualiems arba kolektyviniams darbo santykiams. Kontrolinė profesinių sąjungų funkcija atliekama viešai prižiūrint valstybės institucijų ir darbdavių veiklą, kontroliuojant tokių subjektų veiklos atitiktį darbuotojų teisėms ir interesams. Profesinės sąjungos savo reprezentacinę funkciją atlieka užtikrindamos darbuotojų teises ir interesus individualių bei kolektyvinių darbo santykių srityje⁹¹³. Profesinių sąjungų įstatymo 15 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad profesinės sąjungos atstovauja savo nariams ir įstatymų nustatyta tvarka gina savo ir savo narių teises bei teisėtus interesus valstybės ir savivaldybių institucijose bei įstaigose. Kita vertus, profesinė sąjunga teikia savo nariams nemokamas teises paslaugas ir atstovauja jiems derybose su darbdaviu, todėl dar būtų galima nurodyti derybų, arba mediacijos, funkciją. Ši funkcija labai svarbi dėl to, kad darbuotojai dažniausiai neturi pakankamų teisiųjų žinių ir kompetencijos tinkamai derėtis su darbdaviu ir apginti savo teisėtus interesus. Profesinių sąjungų mediacijos funkcija tampa gerokai svarbesnė po naujojo Lietuvos Respublikos darbo kodekso⁹¹⁴ įsigaliojimo, nes nuo šiol darbdavio ir darbuotojo santykiai gerokai dažniau yra grindžiami susitarimu. Konstitucinis Teismas, 1999 m. sausio 14 d. nutarime⁹¹⁵

⁹¹³ Kasiliauskas, N. *Profesinės sąjungos Lietuvoje. Teisinio statuso problemos*. Vilnius, 2008, p. 120–121.

⁹¹⁴ Darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. 2016 m. rugsėjo 14 d. Nr. XII-2603. TAR, 2016-09-19, Nr. 23709.

⁹¹⁵ Konstitucinio Teismo 1999 m. sausio 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 9-199.

interpretuodamas Konstitucijos 50 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą nuostatą, pabrėžė, kad profesinės sąjungos yra savanoriškos ir savarankiškos darbuotojų organizacijos. Į profesinę sąjungą darbuotojai stoja dėl to, kad galėtų geriau, tai yra organizuotai, ginti savo teises. Asmuo, stodamas į profesinę sąjungą, laisva valia pasirenka šią organizaciją kaip vieną iš savo darbo teisių ir interesų gynimo formų. Toks profesinių sąjungų veiklos aspektas ypač išryškėja sprendžiant individualius darbo ginčus, kai profesinės sąjungos narį nuo neteisėtų darbdavio sprendimų gina ir prirėkus jam teisme atstovauja jo profesinės sąjungos organizacija. Konstitucinis Teismas taip pat pabrėžė, kad istoriškai profesinės sąjungos susikūrė kaip visų darbuotojų gynėjos, kad per dvišales ir trišales derybas su vyriausybe, darbdavių atstovais jos gali spręsti ekonomines ir socialines ne tikta savo narių, bet ir kitų darbuotojų problemas. Įmonės profesinė sąjunga, atsižvelgdama į darbuotojų interesus, gali veikti visų labui ir siekti, pavyzdžiui, kad būtų nustatytas tos įmonės darbuotojų teisingas darbo užmokestis arba užtikrintos saugios darbo sąlygos. Paprastai visų darbuotojų interesams atstovaujama sudarant su darbdaviais kolektyvines ar kitokias sutartis ir susitarimus. Taigi, pasak Konstitucinio Teismo, Konstitucijos 50 straipsnio 1 dalies nuostata, kad profesinės sąjungos gina darbuotojų profesines, ekonomines bei socialines teises ir interesus, iš esmės reiškia dvejopą profesinių sąjungų paskirtį bei funkciją: viena, pirmiausia atstovauti profesinės sąjungos nariams ir juos ginti, antra, įstatymo nustatytais atvejais ir būdais ginti visus atitinkamos įmonės, įstaigos ar organizacijos darbuotojus. Galima teigti, kad tai – esminės profesinių sąjungų teisės, įvardijamos kaip atstovavimo teisės, kurios kartu su kitomis profesinėms sąjungoms priskirtomis teisėmis ir laisvėmis sudaro profesinių sąjungų kompetencijos turinį. Taigi profesinės sąjungos atstovauja savo nariams ir gina juos palaikant santykius su darbdaviais, taip pat valstybės institucijose ir teismuose. Atstovaudamos visiems atitinkamos įmonės ar ekonominės veiklos šakos darbuotojams, profesinės sąjungos gali vesti kolektyvines derybas su darbdaviais ir jų organizacijomis dėl kolektyvių sutarčių sudarymo, dalyvauti informavimo ir konsultavimo procedūrose, inicijuoti kolektyvinius darbo ginčus ir streikus ar kitas masinio poveikio priemones (piketetus, demonstracijas)⁹¹⁶.

Konstitucijos 50 straipsnio 1 dalies nuostata, jog profesinės sąjungos kuriasi laisvai ir veikia savarankiškai, *inter alia*, reiškia, kad profesinės sąjungos yra nepriklausomos nuo valstybės valdžios, kitų valstybės institucijų, nuo darbdavių ir jų organizacijų, kitų organizacijų. Tik laisvai susikūrusios ir nepriklausomai nuo valstybės valdžios, kitų valstybės institucijų, nuo darbdavių ir jų organizacijų, kitų organizacijų veikiančios profesinės sąjungos gali ginti darbuotojų profesines, ekonomines ir socialines teises bei interesus. Minėto straipsnio nuostata, kad profesinės sąjungos kuriasi laisvai ir veikia savarankiškai, nubrėžia valstybės ir profesinių sąjungų veiklos ribas. Kartu yra nubrėžiamos ir profesinėms sąjungoms valstybės teikiamos paramos konstitucinės ribos⁹¹⁷.

Atsižvelgiant į tai, kad profesinės sąjungos savo funkcijas gali sėkmingai įgyvendinti tik tada, kai jų teisės ir pareigos, be konstitucinio įtvirtinimo, yra tinkamai sureguliuotos ir įstatymais, Konstitucija apibrėžia profesinių sąjungų teisinį statusą tik esminėmis nuostatomis, o išsamiau profesinių sąjungų teises, pareigas ir garantijas detalizuoja kiti Lietuvos Respublikos įstatymai, visų pirma Profesinių sąjungų įstatymas. Profesinių są-

⁹¹⁶ Petrylaitė, D. *Profesinių sąjungų veikla ir socialinės partnerystės plėtra Lietuvoje*. Jonava: AB „Achema“ darbuotojų profesinė sąjunga, 2008, p. 14.

⁹¹⁷ Konstitucinio Teismo 2003 m. rugsėjo 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 93-4223.

jungų įstatymo preambulės 2 dalis nustato, kad profesinės sąjungos yra savanoriškos, savarankiškos ir savaveiksmės organizacijos, atstovaujančios darbuotojų profesinėms darbo, ekonominėms, socialinėms teisėms bei interesams ir ginančios juos. Tai, kad profesinė sąjunga yra savanoriška organizacija, reiškia, kad profesinės sąjungos steigimas turi būti laisvas, pačių steigėjų laisva nuožiūra, be jokios išorinės įtakos ir būtinybės gauti išankstinių leidimų. Remiantis tarptautinių aktų ir Konstitucijos nuostatomis, jungimasis į profesines sąjungas yra esminė ir svarbiausia darbuotojų teisė, kurios niekas negali atimti, o profesinės sąjungos steigėjų valią privalo gerbti valstybės valdžios ir savivaldos institucijos bei darbdaviai. Be to, profesinė sąjunga yra organizacija, į kurią yra stojama ir kurios narystės atsisakoma savanoriškai, jokių būdu ir jokia forma niekas negali būti verčiamas įstoti į profesinę sąjungą arba likti jos nariu. Taip pat niekas negali taikyti darbuotojams spaudimo, siekiant neleisti jiems įkurti profesinės sąjungos arba neleisti stoti į profesines sąjungas⁹¹⁸. Profesinių sąjungų įstatymo 3 straipsnyje nustatyta, kad profesinės sąjungos turi teisę parengti savo veiklos įstatus ir reglamentus, laisvai rinkti savo atstovus, organizuoti savo aparatą bei veiklą ir formuoti savo veiklos programą. Tai – organizacinės (statutinės) profesinių sąjungų teisės.

Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad Konstitucijoje įtvirtintas profesinių sąjungų statusas ir pagrindiniai veiklos principai kartu su Konstitucijos preambulėje skelbiamu atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekiu bei Konstitucijoje įtvirtintu Lietuvos valstybės demokratiniu pobūdžiu suponuoja profesinių sąjungų autonomiškumo valstybės, jos institucijų atžvilgiu principą⁹¹⁹. Plėtojant profesinių sąjungų veiklos laisvės principą, Profesinių sąjungų įstatymo preambulėje teigiama, kad profesinės sąjungos yra savaveiksmės ir savarankiškos organizacijos. Sąvokas „savaveiksmis“ ir „savarankiškas“ laikant sinonimiškomis ar bent turinčiomis labai panašią reikšmę⁹²⁰, manytina, kad profesinių sąjungų apibūdinimas terminu „savaveiksmės organizacijos“ reiškia, kad tik pačios profesinės sąjungos gali spręsti visus savo vidaus ir išorės veiklos klausimus. Jos turi teisę savo narių valia kurti veiklos programas, numatyti veiklos kryptį ir apimtį, parengti įstatų ir profesinių sąjungų sprendimų turinį, numatyti disponavimo profesinės sąjungos turtu būdus, išdėstyti savo poziciją darbo santykių klausimais be jokios išorinės įtakos. Tuo metu profesinių sąjungų savarankiškumą lemia tai, kad jų teisinė veikla nepavaldi nei vidaus, nei išorės darbdavių, valstybinės valdžios ir vietos savivaldybės institucijų kontrolei. Nei asmenys, nei institucijos negali daryti įtakos profesinių sąjungų veiklai, negali keisti, tvirtinti, stabdyti ar nutraukti jų veiklos, taip pat negali reikalauti iš profesinės sąjungos ataskaitos, veiklos analizės ar įvertinimo, vykdyti bet kokio pobūdžio šios veiklos kontrolės⁹²¹. Profesinių sąjungų įstatymo 3 straipsnyje įtvirtinta, kad valstybės organams, darbdaviams, jų įgaliotiesiems atstovams, įmonės, įstaigos, organizacijos valdymo organams, administracijai, pareigūnams, politinėms partijoms ir kitoms visuomeninėms organizacijoms draudžiama kištis į profesinių sąjungų vidaus reikalus. Asmenys, trukdantys teisėtai profesinių sąjungų veiklai, atsako pagal įstatymus. Šias paminėtas teises taip pat galima įvardyti kaip priklausančias profesinių sąjungų organizacinėms teisėms.

⁹¹⁸ Kasiliauskas, N. *Profesinės sąjungos Lietuvoje. Teisinio statuso problemos*. Vilnius, 2008, p. 52.

⁹¹⁹ Konstitucinio Teismo 2003 m. rugsėjo 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 934-223.

⁹²⁰ Savarankiškas – nepriklausomas, veikiantis pats, nepriklausomai atliekamas; savaveiksmis – pasižymintis savo iniciatyva ir veikimu. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 679-680.

⁹²¹ Kasiliauskas, N. *Profesinės sąjungos Lietuvoje. Teisinio statuso problemos*. Vilnius, 2008, p. 53-54.

Paminėtinos ir kitos profesinių organizacijų teisės. Pirmiausia – funkcinės teisės – tai profesinių sąjungų teisės, tiesiogiai susijusios su profesinių sąjungų paskirtimi ir veiklos tikslais. Funkcinės teisės profesinės sąjungos įgyja atlikdamos pagrindinę savo misiją – atstovaudamos savo narių ir kitų darbuotojų ekonominėms, socialinėms bei profesinėms teisėms ir teisėtiems interesams, taip pat juos gindamos. Patariamiosios profesinių sąjungų teisės, t. y. nuomonės, turinčios rekomendacijos reikšmę, reiškimas atsiskleidžia per tai, kad pagal Profesinių sąjungų įstatymo 14 straipsnį profesinės sąjungos ir jų susivienijimai turi teisę teikti pasiūlymus valstybinės valdžios ir valdymo organams dėl norminių aktų darbo, ekonominius ir socialinius klausimus priėmimo, pakeitimo ar panaikinimo. Darbo, ekonominius, socialinius klausimus įstatymų numatytais atvejais darbdavys privalo spręsti, suderinęs su profesinės sąjungos organais (PSĮ 13 str.). Profesinės sąjungos turi ir paritetinių teisių, kurios gali būti apibūdinamos kaip teisės spręsti tam tikrus klausimus kartu su valstybės institucijomis, t. y. dalyvauti priimant sprendimus. Atkūrus nepriklausomybę, profesinių sąjungų vaidmuo itin svarbus siekiant socialinės partnerystės. Lietuvoje socialiniais partneriais pripažįstamos profesinių sąjungų ir darbdavių organizacijos, o tam tikrais atvejais – ir valstybės institucijos. Kita vertus, tam tikrus socialinius, ekonominius ir darbo klausimus bei sprendimus priima visi socialiniai partneriai bendru sutarimu. Ši teisė įtvirtinta minėto Profesinių sąjungų įstatymo 14 ir 16 straipsnyje, kuriuose nustatyta, kad profesinės sąjungos ir jų susivienijimai iš valstybės organų ir organizacijų turi teisę gauti savo veiklai reikalingą informaciją darbo, ekonominius ir socialiniais klausimais, kurią valstybės organai ir organizacijos privalo pateikti įstatymuose nustatytais terminais. Jurisdikcinės teisės – tai teisės, pagal kurias profesinės sąjungos gali kontroliuoti, kaip vykdomi norminiai darbo teisės aktai. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad kontrolė yra svarbus profesinių sąjungų veiklos būdas. Įgyvendinant kontrolės funkcijas galima nustatyti, įgyvendinant kontrolės funkcijas galima nustatyti, ar darbdavys, priimdamas teisiškai įpareigojančius sprendimus darbuotojų atžvilgiu, nepažeidžia pastarųjų profesinių, ekonominių ar socialinių teisių bei interesų. Darbdavys privalo vykdyti įstatymų normų reikalavimus dėl darbuotojų darbo ir ekonominių bei socialinių sąlygų. Tais atvejais, kai darbdavys priima sprendimus, kuriais vienaip ar kitaip yra pažeidžiamos profesinių sąjungų narių darbo, ekonominės ir socialinės teisės, profesinės sąjungos turi į tai reaguoti ir pareikalauti, kad tokie sprendimai būtų panaikinti⁹²². Šiais tikslais profesinės sąjungos gali turėti inspekcijų, teisinės pagalbos tarnybų ir kt. Profesinės sąjungos taip pat turi teisę reikalauti iš darbdavio panaikinti sprendimus, pažeidžiančius Lietuvos Respublikos įstatymų numatytas darbo, ekonomines ir socialines profesinių sąjungų narių teises. Paminėtinos ir tokios profesinių sąjungų teisės, išdėstytos Profesinių sąjungų įstatymo 12 straipsnyje, numatančiame profesinių sąjungų teisę sudaryti sutartis su darbdavių organizacijomis, ir 23 straipsnyje įtvirtintą profesinių sąjungų teisę organizuoti mitingus, demonstracijas, skelbti streikus⁹²³.

Lietuvos Respublikos darbo kodekso (toliau – DK)⁹²⁴ 165 straipsnis numato, kad darbuotojų atstovais laikomi profesinė sąjunga, darbo taryba ar darbuotojų patikėtinis.

⁹²² Konstitucinio Teismo 1999 m. sausio 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 9–199.

⁹²³ Petrylaitė, D. *Profesinių sąjungų veikla ir socialinės partnerystės plėtra Lietuvoje*. Jonava: AB „Achema“ darbuotojų profesinė sąjunga, 2008, p. 12–14; Kasiliauskas, N. *Profesinės sąjungos Lietuvoje. Teisinio statuso problemos*. Vilnius, 2008, p. 120–127.

⁹²⁴ Darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. 2016 m. rugsėjo 14 d. Nr. XII-2603. TAR, 2016-09-19, Nr. 23709.

Kolektyvinės derybos, kolektyvinių sutarčių sudarymas ir kolektyvinių darbo ginčų dėl interesų inicijavimas yra išimtinė profesinių sąjungų teisė. Darbuotojų atstovų veikla turi būti organizuota ir vykdoma jiems bendradarbiaujant ir taip, kad bendrieji darbuotojų interesai ir teisės būtų ginami kuo veiksmingiau. Darbo taryba negali atlikti tų darbuotojų atstovavimo funkcijų, kurios pagal šį kodeksą laikomos išimtinėmis profesinių sąjungų teisėmis. DK 169 straipsnis numato, kad darbo taryba darbdavio iniciatyva privalo būti sudaryta, kai vidutinis darbdavio darbuotojų skaičius yra dvidešimt ir daugiau darbuotojų. Jeigu darbovietėje yra darbdavio lygmeniu veikianči profesinė sąjunga, kurios nariai yra daugiau kaip 1/3 visų darbdavio darbuotojų, darbo taryba nesudaroma, o profesinė sąjunga įgyja visus darbo tarybos įgaliojimus. DK 174 straipsnis numato, kad jeigu darbdavio lygmeniu veikia viena ar kelios profesinės sąjungos, darbo taryba privalo abipusio pasitikėjimo pagrindais bendradarbiauti su visomis profesinėmis sąjungomis.

3. Profesinių sąjungų steigimosi tvarka

Laisvų profesinių sąjungų steigimasis yra viena iš atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės konstitucinio siekio prielaidų⁹²⁵. Profesinių sąjungų įstatymo preambulėje teigiama, kad asmenys, teisėtai dirbantys pagal darbo sutartį ar kitais įstatymų nustatytais pagrindais Lietuvos Respublikos teritorijoje, įstatymo nustatyta tvarka turi teisę steigti profesines sąjungas ar stoti į jas savo interesams ginti. Ši nuostata yra iš esmės pakartota ir šio įstatymo 1 straipsnio 1 dalyje. Sąvoka „asmenys, dirbantys pagal darbo sutartį“ turėtų apimti visus asmenis, dirbančius pagal bet kurios rūšies (neterminuotą, terminuotą, sezoninio ar laikino darbo, antraeilių pareigų, namudinio ar patarnavimo darbų ar kitos rūšies) darbo sutartį, ir šie asmenys turi teisę jungtis į profesines sąjungas. Asmenims, dirbantiems pagal civilines sutartis, bedarbiams, studentams, pensininkams šis įstatymo straipsnis tokios teisės nenumato, taigi tokia teisė jiems nesuteikta. Tai galima paaiškinti tuo, kad bedarbiai, pensininkai ar studentai nėra darbuotojai ir tokios kategorijos asmenų profesinės sąjungos negalėtų įgyvendinti šiame įstatyme numatytų funkcijų⁹²⁶. Taigi teisę jungtis į profesines sąjungas ir dalyvauti jų veikloje turi visi asmenys, teisėtai dirbantys pagal darbo sutartį ar kitais įstatymuose nustatytais pagrindais, neatsižvelgiant į jų pilietybę ar nuolatinę gyvenamąją vietą. Profesinės sąjungos, kitaip nei kitų juridinių asmenų, steigėjai gali būti tik fiziniai asmenys. Profesinių sąjungų įstatymo 1 straipsnio 3 dalis nustato, kad šio įstatymo taikymo ypatybės krašto apsaugos, policijos, valstybės saugumo ir kitose organizacijose gali būti nustatytos šių organizacijų veiklą reglamentuojančiuose įstatymuose⁹²⁷.

Pagal Profesinių sąjungų įstatymo 6 straipsnio 1 dalį, profesinės sąjungos gali steigtis profesinių, pareiginiu, gamybiniu, teritoriniu ar kitais profesinių sąjungų nustatytais principais. Šiame straipsnyje numatyti tokie profesinių sąjungų steigimo reikalavimai:

- 1) steigėjų minimumas – ne mažiau kaip 20 steigėjų arba įmonėje, įstaigoje, organizacijoje steigėjai sudarytų ne mažiau kaip 1/10 visų darbuotojų (o 1/10 visų darbuotojų būtų ne mažiau kaip trys darbuotojai);

⁹²⁵ Konstitucinio Teismo 2003 m. rugsėjo 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 93-4223.

⁹²⁶ Kasiliauskas, N. *Profesinės sąjungos Lietuvoje. Teisinio statuso problemos*. Vilnius, 2008, p. 47–48.

⁹²⁷ Pavyzdžiui, pagal Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymo 23 straipsnio 1 dalies 6 punktą, šios tarnybos pareigūnams draudžiama būti profesinės sąjungos nariais.

- 2) veiklos pagrindas – profesinės sąjungos susirinkime patvirtinti profesinės sąjungos įstatai;
- 3) organizacinė struktūra – išrinkti valdymo organai;
- 4) priimtas sprendimas dėl buveinės.

PPagal PSI 6 straipsnio 3 dalį, profesinė sąjunga laikoma įsteigta nuo tos dienos, kai įvykdytos nurodytosios sąlygos.

Lietuvos Respublikos darbo kodekso 13 straipsnis⁹²⁸ nustato, kad profesinių sąjungų steigimą ir veiklą reglamentuoja jų steigimo vietos valstybės teisė, o kitų darbuotojų atstovų teisinį statusą reglamentuoja valstybės, kurioje jie pagal savo kompetenciją veikia, teisė, išskyrus atvejus, kai įstatymai nustato jiems papildomų teisių.

Profesinės sąjungos pagal Profesinių sąjungų įstatymo 7 straipsnį turi teisę jungtis į įvairius susivienijimus. Profesinių sąjungų susivienijimai turi būti kuriami tik laisvu profesinių sąjungų susitarimu ir jų iniciatyva.

Profesinės sąjungos arba jų susivienijimai teisės aktų nustatyta tvarka turi pateikti Juridinių asmenų registrui profesinės sąjungos įstatus (statutą) ir kitus dokumentus, patvirtinančius šiame įstatyme nurodytų anksčiau minėtų aplinkybių buvimą. Profesinės sąjungos įstatuose (statute) turi būti nurodyta profesinės sąjungos pavadinimas, jos teisinė forma, veiklos tikslai, įvardijant veiklos sritis ir rūšis, profesinės sąjungos narių teises ir pareigas, naujų narių priėmimo ir pašalinimo iš profesinės sąjungos tvarka ir sąlygos, valdymo organai, jų kompetencija ir kt. steigiamos profesinės sąjungos įstatus (statutą) turi pasirašyti steigiamojo susirinkimo įgaliotas asmuo ne vėliau kaip per tris dienas nuo steigiamojo susirinkimo dienos. Profesinės sąjungos įstatus (statutą) pasirašiusių fizinių asmenų parašų tikrumas notaro netvirtinamas (PSI 8 str.).

Pagal Profesinių sąjungų įstatymo 10 straipsnį profesinės sąjungos yra nepriklausomos nuo darbdavio, jo įgalioto atstovo. Darbdaviui, jo įgaliotam atstovui draudžiama daryti įtaką priėmimui į darbą arba siūlyti išlaikyti darbo vietą reikalaujant, kad darbuotojas nestotų į profesinę sąjungą ar išstotų iš jos. Darbdaviui, jo įgaliotam atstovui draudžiama organizuoti ir finansuoti organizacijas, siekiančias trukdyti profesinių sąjungų veiklai, ją nutraukti ar kontroliuoti. Darbdavys gali pervesti profesinei sąjungai kolektyvinėje sutartyje nustatytą pinigų sumą. Jeigu yra profesinės sąjungos nario prašymas, darbdavys privalo kiekvieną mėnesį išskaičiuoti iš profesinės sąjungos nario darbo užmokesčio nustatyto dydžio nario mokesť ir pervesti jį į profesinės sąjungos sąskaitą. O valstybė materialinės (finansinės) paramos profesinėms sąjungoms teikti negali. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad valstybė laisvų profesinių sąjungų kūrimosi ir veiklos etape galėjo materialiai (taip pat ir finansiškai) paremti besikuriančias ar jau susikūrusias Lietuvos profesines sąjungas (jų susivienijimus), kad jos galėtų pradėti veikti ir savarankiškai vykdyti Konstitucijoje įtvirtintas profesinių sąjungų funkcijas. Kita vertus, ši parama negali būti nuolatinė, todėl pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio reguliavimo, pagal kurį valstybė profesinėms sąjungoms teiktų tokią paramą arba teiktų tokiais būdais, kad būtų teisinės prielaidos pažeisti Konstitucijoje įtvirtintą profesinių sąjungų veiklos savarankiškumą, padaryti jas priklausomas nuo valstybės ir šitaip suvaržyti profesinių sąjungų galimybes ginti darbuo-

⁹²⁸ Darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. 2016 m. rugsėjo 14 d. Nr. XII-2603. TAR, 2016-09-19, Nr. 23709. Įsigalioja 2017-07-01 (Įstatymo 6 straipsnio 1 dalis įsigalioja 2016-09-20. Darbo kodekso 72 straipsnio 2 dalis įsigalioja 2018-07-01). Įsigaliojimas keistas 2016-12-20 įstatymu Nr. XIII-130 ir 2017-06-06 įstatymu Nr. XIII-414.

tojų profesines, ekonomines ir socialines teises bei interesus⁹²⁹.

Profesinių sąjungų nariams įstatymu suteikiamos tam tikros veiklos ir darbo teisių garantijos. Pagal Profesinių sąjungų įstatymo 21 straipsnį darbdavys negali atleisti iš darbo darbuotojo įmonėje veikiančios profesinės sąjungos renkamojo organo nario darbdavio iniciatyva, nesant darbuotojo kaltės, negavęs tos profesinės sąjungos įmonėje renkamojo organo išankstinio sutikimo⁹³⁰. Naujajame Lietuvos Respublikos darbo kodekso 57 straipsnyje reglamentuojamas darbo sutarties nutraukimas darbdavio iniciatyva, kai nėra darbuotojo kaltės. Šiame straipsnyje neliko senojo Lietuvos Respublikos darbo kodekso⁹³¹ 129 straipsnio, kuriame buvo reglamentuojamas darbo sutarties nutraukimas darbdavio iniciatyva, kai nėra darbuotojo kaltės, 3 dalies 1 punkto nuostatos, kad teisėta priežastis nutraukti darbo santykius negali būti narystė profesinėje sąjungoje arba dalyvavimas profesinės sąjungos veikloje ne darbo metu, o darbdavio sutikimu – ir darbo metu. Kita vertus, naujojo Darbo kodekso 168 straipsnio „Darbuotojų atstovavimą darbdavio lygmeniu įgyvendinančių asmenų garantijos ir apsauga nuo diskriminacijos“ 3 dalyje reglamentuojama, kad darbuotojų atstovavimą įgyvendinantys asmenys per laikotarpį, kuriam jie išrinkti, ir šešis mėnesius po jų kadencijos pabaigos negali būti atleisti iš darbo darbdavio iniciatyva ar darbdavio valia ir jų būtinosios darbo sutarties sąlygos negali būti pablogintos, palyginti su ankstesnėmis jų būtinosiomis darbo sutarties sąlygomis ar palyginti su kitų tos pačios kategorijos darbuotojų būtinosiomis darbo sutarties sąlygomis, be Lietuvos Respublikos vyriausiojo valstybinio darbo inspektoriaus įgaliotojo Valstybinės darbo inspekcijos teritorinio skyriaus, kuriam priklausančioje teritorijoje yra darbdavio darbovietė, vadovo sutikimo. Valstybinės darbo inspekcijos teritorinio skyriaus vadovas duoda sutikimą nutraukti darbo sutartį ar pakeisti būtinąsias darbo sutarties sąlygas, jeigu darbdavys pateikia duomenų apie tai, kad darbo sutarties nutraukimas ar būtinųjų darbo sutarties sąlygų pakeitimas nėra susijęs su darbuotojo vykdoma darbuotojų atstovavimo veikla, darbuotojo nediskriminuoja dėl jo vykdomos darbuotojų atstovavimo veiklos ar narystės profesinėje sąjungoje.

Šiems darbuotojams skiriant drausmines nuobaudas, išskyrus drausminę nuobaudą – atleidimą iš darbo, taip pat reikia išankstinio profesinės sąjungos renkamojo organo sutikimo. Profesinių sąjungų nariams, atleistiems iš darbo dėl jų išrinkimo į renkamuosius pareigas profesinių sąjungų organizacijose, pasibaigus renkamuųjų pareigų įgaliojimams, suteikiamas pirmesnis darbas (pareigos), o jeigu jo nėra, – kitas lygiavertis darbas (pareigos) toje pačioje arba darbuotojo sutikimu kitoje įmonėje, įstaigoje, organizacijoje. Įmonės, įstaigos, organizacijos darbuotojas, išrinktas į renkamuosius tos įmonės, įstaigos, organizacijos profesinės sąjungos organus ir dėl to nutraukęs darbo santykius, prilyginamas tos įmonės, įstaigos, organizacijos darbuotojui ir jam taikomos socialinės garantijos visą renkamuųjų pareigų ėjimo laiką. Kitos garantijos darbuotojams, išrinktiems į renkamuosius profesinės sąjungos organus, gali būti nustatytos kolektyvinėse ir kitose sutartyse.

Pagal Profesinių sąjungų įstatymo 24 straipsnį, profesinėms sąjungoms, jų susivienijimams nuosavybės teise gali priklausyti pastatai, įrenginiai, transporto priemonės ir kitas įstatymų neribojamas turtas. Profesinių sąjungų, jų susivienijimų turtą taip pat

⁹²⁹ Konstitucinio Teismo 2003 m. rugsėjo 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 93-4223.

⁹³⁰ Darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. 2016 m. rugsėjo 14 d. Nr. XII-2603. TAR, 2016-09-19, Nr. 23709.

⁹³¹ Darbo kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 64-2569.

sudaro narių mokesčiai, įmonių, įstaigų ir organizacijų įnašai, viešai paskelbtos aukos bei kitos teisėtai gautos pajamos ir turtas. Pasak Konstitucinio Teismo, pagal Konstituciją profesinės sąjungos, kad galėtų vykdyti savo funkcijas, gali nuosavybės teise turėti įvairų turtą. Kita vertus, tai nereiškia, kad valstybės institucijos valstybei nuosavybės teise priklausančias įmones, įstaigas, organizacijas gali perduoti profesinių sąjungų nuosavybėn: profesinės sąjungos nėra ūkinės organizacijos, jos kuriasi ne ūkinei veiklai ar viešajam administravimui⁹³². Profesinės sąjungos, siekdamos įstatuose (statute) numatytų tikslų, turi teisę užsiimti leidybine, gamybine ūkine veikla, steigti labdaros ir kitokius fondus. Profesinės sąjungos savo lėšas ir turtą tvarko savarankiškai.

Profesinių sąjungų veikla gali pasibaigti tik įstatymo nustatytais pagrindais ir tvarka. Profesinių sąjungų įstatymo 3 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad profesinių sąjungų veikla negali būti administracine tvarka nutraukta ar laikinai sustabdyta. Pagal šio įstatymo 9 straipsnio 1 dalį, profesinių sąjungų, jų susivienijimų veikla gali būti sustabdyta ir nutraukta jų įstatuose (statute) nustatyta tvarka arba teismo sprendimu. Šiame straipsnyje įtvirtinta, kad sustabdyti ar nutraukti profesinės sąjungos veiklą galima tik tada, kai profesinė sąjunga pažeidžia Konstituciją ir Profesinių sąjungų įstatymą. Teisę kreiptis į teismą dėl profesinės sąjungos, jų susivienijimo veiklos sustabdymo turi profesinės sąjungos įstatas (statutą) įregistravusi institucija, taip pat prokuroras. Kreiptis į teismą šios institucijos gali tik po to, kai profesinė sąjunga per nustatytą terminą nepašalina pažeidimų, kuriuos jai raštu nurodė ją įregistravusi institucija. Teismo sprendimu profesinių sąjungų, jų susivienijimų veikla gali būti sustabdyta ne ilgesniam kaip trijų mėnesių laikotarpiui. Jei per šį laiką nepašalinamas nurodytas pažeidimas, teismo sprendimu profesinių sąjungų, jų susivienijimų veikla gali būti nutraukta. Profesinių sąjungų, jų susivienijimų veikla teismo sprendimu taip pat gali būti nutraukta, kai profesinės sąjungos, jų susivienijimai per metus nuo tos dienos, kai jų veikla buvo sustabdyta, vėl pažeidė Konstituciją ir Profesinių sąjungų įstatymą.

⁹³² Konstitucinio Teismo 2003 m. rugsėjo 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 93-4223.